

diminishing the supply of domestic credit. Moreover, in emerging economies, private loans often act as substitutes for external borrowing. During times of escalated geopolitical risk, financial institutions may decrease their risk appetite, thereby aiming to lower their lending levels. However, countries open to financial globalization may find it easier to access foreign funds, potentially mitigating the adverse impacts of geopolitical risks on domestic credits. In essence, geopolitical risks can adversely affect domestic loans through various means, including impacts on "firm investments," "household expenditures," "credit supply," and the "substitution effect." [4].

Financial sector credit represents a primary avenue for financing private firms' and government enterprises' investments. Previous studies have suggested that during high-risk periods, companies often postpone or cancel investments, linked to concerns about geopolitical risk and a lack of financial resources. This hesitation in investing due to geopolitical risk can also be tied to reduced lending opportunities within the financial sector, as lenders may exhibit skepticism regarding investment returns and potential default risks associated with loans. Consequently, geopolitical risk can restrict loan supply, hampering investment. This limitation may lead to decreased economic performance in emerging countries due to reduced competitiveness in terms of financial development.

Regarding households, the demand for credit to purchase cars, houses, and high-value items tends to decrease during high geopolitical risk periods. While increased household credit can support economic performance, geopolitical risk can impede economic activity through the credit channel. Governments, at this stage, could provide additional benefits for households to bolster domestic credit levels. In instances of a surge in the Geopolitical Risk index, public financial institutions could significantly enhance fund availability. However, this policy implication might be effective only in the short term, whereas in the long term, public policies contribute to stability and transparency in economic policies.

In terms of companies, it's essential for them to monitor global and regional events that could instigate or exacerbate geopolitical risk. During times of geopolitical uncertainty, firms might opt to hold more cash in response to tightening credit conditions. Given that external funding can act as a substitute for domestic credit, local firms could consider borrowing from international markets to finance projects during periods of geopolitical risk.

In summary, these geopolitical risks can affect international credit operations by introducing uncertainty, altering trade patterns, impacting financial markets, and potentially influencing credit availability and interest rates. The interconnected nature of global financial systems means that geopolitical tensions can have far-reaching implications for credit markets and lending practices. The link between geopolitical factors and international credit is vital in today's financial landscape, especially post the 2008-2009 Global Financial Crisis. Tools like the Geopolitical Risk Index aid in analyzing how geopolitical tensions impact credit. Such risks affect domestic credit through various channels, influencing firm investments, consumer confidence, and a country's investment profile. They also impact capital flows and the availability of credit, particularly in emerging economies. Global challenges like U.S. and China

tensions, cyber threats, technology decoupling, regional conflicts, emerging market stress, and climate policies directly affect international credit operations. A proactive strategy acknowledging this complex relationship is crucial to mitigate potential disruptions in the financial system, helping navigate these challenges to safeguard against economic instabilities.

References:

1. How Does Geopolitics Affect Financial Markets?, Elliot Hentov, 2018 URL: <https://www.ssga.com/library-content/pdfs/ic/does-geopolitics-affect-financial-markets.pdf>
2. Geopolitical risk Dashboard, Blackrock, 2023 URL: <https://www.blackrock.com/corporate/insights/blackrock-investment-institute/interactive-charts/geopolitical-risk-dashboard>
3. Impact of Conflict and Political Instability on Banking Crises in Developing Economies, , Montfort Mlachila 2020, URL: <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2020/07/29/impact-of-conflict-and-political-instability-on-banking-crises-in-developing-economies>
4. THE IMPACT OF GEOPOLITICAL RISKS ON FINANCIAL DEVELOPMENT: EVIDENCE FROM EMERGING MARKETS URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/4051/38f9660b501cf3924de800816d3ed2a9b2f7.pdf>

SECTION: HISTORY

ОБРАЗ ЧЕРНІГІВЩИНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ У ПОДОРОЖНІХ ЗАПИСКАХ АНГЛІЙСЬКИХ МАНДРІВНИКІВ

Олег ІВАНЮК,

доцент кафедри історії України
кандидат історичних наук.

o.ivaniuk@kubg.edu.ua

ORCID: 0000-0001-6750-5423

Дар'я РОМАНЕНКО,

секретар кафедри історії України
doromanenko.if21@kubg.edu.ua

ORCID: 0000-0002-6264-7112

Київський університет
імені Бориса Грінченка

У статті розглядається коло питань, пов'язаних з подорожами англійських мандрівників землями Чернігівщини у першій половині ХІХ ст.

Основою для наукової розвідки стали тревелоги англійців, які відвідували регіон у зазначений проміжок часу. Особливістю подорожніх записів є суб'єктивний характер описів, відсутність чіткої структури й нерівномірність щодо викладу матеріалу. Проте часом вони містять відомості, які складно або не можливо відтворити за іншими джерелами. З'ясовано, що у тревелогах іноземці акцентують увагу на кількох аспектах, пов'язаних з Чернігівщиною, а саме – загальних описах ландшафтів, особливостях економічного розвитку, образі українського села, міському просторі. У процесі дослідження було встановлено, що найбільше приваблювали англійців архітектурою або історичним минулим міста Чернігів та Ніжин.

Ключові слова: Чернігівщина, тревелоги, англійські мандрівники, міський простір, економіка, етнографічні особливості.

Наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. українські землі стали своєрідною «Меккою» для іноземних мандрівників. Наддніпрянина була незвіданою територією, історія якої багаторазово викладалася європейськими авторами, проте її теперішнє було маловідомим. Один з найбільш жвавих шляхів, яким рухалися іноземці, пролягав чернігівськими землями. Зазвичай вони рухалися до Києва, а їхній шлях пролягав з території Московії через Глухів, Батурин, Ніжин, рідше, з білоруських земель, через Чернігів.

У першій половині XIX ст. регіон відвідали англійці Т. Джеймс, Р. Лайєлл, В. Макмайл, Е. Мортон, Р. Пінкертон. Свої враження від мандрівки Чернігівщиною вони нотували у подорожніх записах, які згодом публікувалися різними мовами, що підтверджувало цікавість європейців до Російської імперії в цілому й до України зокрема.

Тревелоги англійців мали декілька спільних тем: пейзажі і топографія, якість доріг, особливості господарства, легенди й перекази місцевостей, які вони відвідували. Привертало увагу також і архітектурні пам'ятки та культові споруди. Подорожні записи мандрівників містять описи економіки, міст, повсякденного життя Чернігівщини. Особливістю цього жанру є суб'єктивний характер поданих матеріалів й відсутність чіткої структури викладу. Проте інколи тревелоги містять інформацію, яку складно або й неможливо відтворити за іншими джерелами, оскільки автори були учасниками подій або безпосередніми спостерігачами.

Метою дослідження є реконструкція образу Чернігівщини на основі аналізу тревелогів англійських мандрівників.

Перше, що привертало увагу подорожніх, які рухалися землями Чернігівщини – це краєвиди, якими можна було милуватися з вікна карети, не виходячи з неї. Один з таких описів, який загалом є типовим для різних авторів, залишив у своїх подорожніх записах англійський мандрівник Роберт Лайєлл. Він зазначав: «Дорога від Ніжина до Носівки місцями рівна, піщані місцини оточені

величезними кукурудзяними полями й великими пасовищами, змішаними з лісом, іноді з ровами з обох боків, іноді з рядами верб, а часом і голі»¹.

Описи ландшафтів й особливості топографії, залишені мандрівниками у тревелогах на середину XIX ст. були узагальнені і вміщені до різних довідників і енциклопедій, які друкувалися у багатьох частинах світу. Наприклад, «Ілюстрований опис Російської імперії», виданий у Нью-Йорку у 1855 р., знайомлячи читачів з Чернігівщиною, повідомляв: «Поверхня регіону, за винятком горбистого району вздовж Дніпра, суцільна рівнина, а ґрунт майже надзвичайно родючий. Територія омивається численними потоками, а на її західному кордоні тече Дніпро, а Десна зі своїми головними притоками протікає майже через її центр. Тут також є численні озера, хоча жодне з них не має великого розміру»².

Поряд з тим, значну увагу англійці приділяли фіксації економічного стану регіону. Вони зазначали, що основними заняттями жителів на території Чернігівщини були землеробство, скотарство і бджільництво. Тут культивувалися усі види зернових, але особливо жито, ячмінь і овес.

Однак, на думку багатьох англійців, з точки зору економіки Чернігівщина була вкрай не розвиненою, порівняно з різними сільськогосподарськими районами європейських країн, зокрема Англії, Франції, Бельгії, тощо. Вона привертала увагу мандрівників виключно архаїкою ведення господарства. Майже усі, хто подорожував регіоном на початку XIX ст., фіксували, що промисловість знаходилася у зародковому стані.

Зокрема, спираючись на досвід подорожі Московією і власні спостереження, Д. Джеймс зробив висновок про неможливість у цій країні значного прогресу³. На підтвердження своєї думки він наводить той факт, що селяни користуються архаїчними плугом, боронами і знаряддями праці, – «складається враження, що нічого не змінювалося ще з доби єгипетської цивілізації»⁴.

З точки зору іноземців Чернігівщина відігравала помітну роль як у внутрішній, так і у зовнішній торгівлі українських територій. Ще з кінця XVIII ст. у Глухові працювала мануфактура, яка належала графу П.О. Румянцеву-Задунайському, і постачала для потреб держави вітрильну тканину, хоча посіви відповідної сировини тут були не значними.

---

¹ *Lyall R.* Travels in Russia, the Krimea, the Caucasus and Georgia. London: T. Cadell, 1825. Vol. 1. P. 72.

² *Sears R.* Illustrated description of the Russian empire; embracing its geographical features, political divisions, principal cities and towns, population, classes, government, resources, commerce, antiquities, religion, progress in education, literature, art, and science, manners and customs, historic summary, etc., from the latest and the most authentic sources. New York. 1855. P. 120.

³ *James J.T.* Journal of a tour in Germany, Sweden, Russia, Poland; during the years 1813 and 1814. in two volumes. London: John Murray, 1817. Vol 2. P. 318.

⁴ Там само. P. 318-319.

У першій половині XIX ст., регіоном проходили торгівельні шляхи, які сполучали українські землі із Москвою, Санкт-Петербургом, Ригою. Зокрема Д.-Т. Джеймс згадував: «Каравани, які ми тут зустріли дорогою, були надзвичайно численні, їх було навіть більше, ніж між Петербургом і Москвою. Кожного дня повз нас проходило вісім-десять ланок, які склалися із тридцяти, сорока, а часом і ста возів. Кілька їхали до Петербургу, запряжені волами мишачого кольору, які й самі були призначені для ринку, але більша частина складалася з коней і прямували до Риги. Вони везли різні вантажі з південних провінцій»⁵.

Водночас, за твердженням Р. Лаелла, регіон мав розвинені торгівельні зв'язки із Польщею, Сілезією й Османською імперією. В основному їх забезпечували греки і вірмени, які мали суттєві економічні привілеї, надані їм Російською імперією⁶.

За межі українських земель експортувалися у значній кількості рогата худоба, продукти тваринництва, пшениця, алкогольні напої, конопляне насіння, віск, мед, тощо. Едвард Мортон зазначав, що багато дерев, які були поряд з селами Чернігівщини, мали «прикріплені на висоті дуплясті стовбури, які слугували для збору меду, який становить значну статтю експорту Росії»⁷. За його ж твердженнями, частину здобутого селяни були зобов'язані віддавати панам.

Одним із найбільш потужних торгівельних центрів регіону було місто Ніжин. Роберт Пінкертон, перебуваючи на Чернігівщині, зазначав, що у Ніжині тричі на рік проходили ярмарки, на які прибували люди як з українських земель, так і з-поза їх меж. На середину XIX ст. їхня кількість зросла до чотирьох. Він звернув увагу на одну з купецьких родин Ніжина, а саме на сім'ю греків Зосимів⁸, яка відзначалася «не лише розкішшю, але й громадським духом». Мандрівник нотував, що вона упродовж останніх сорока років докладала значних зусиль для відродження освіти серед співвітчизників на територіях, які перебували під османським контролем: «за багато років до грецької революції⁹ вони створювали школи в різних частинах Греції і друкували великими накладками видання основних грецьких класиків для цих шкіл і для нації в цілому. Значними були й їхні фінансові пожертви на допомогу незалежності Греції»¹⁰.

Певну цікавість у англійських мандрівників, які відвідували Чернігівщину, викликало повсякденне життя населення регіону. У подорожніх записках різних

---

⁵ Там само. Р. 330.

⁶ *Lyall R. Travels in Russia, the Krimea, the Caucasus and Georgia. London: T. Cadell, 1825. Vol. 1. P. 71.*

⁷ *Morton E. Travels in Russia, and a residence at St. Petersburg and Odessa, in the years 1827-1829. London: Longman, Rees, Orme, Brown, and Green, 1830. P. 138.*

⁸ Брати Зосими народилися в провінції Епір, на території Османської імперії. Ніжин став для їх родини ніх своєрідною торгівельною факторією куди надходили товари з Китаю, Туреччини й інших країн Сходу. Переважно торгівля велася хутром, шовком, вином, тощо.

⁹ Мається на увазі війна за незалежність Греції 1821-1829 рр., внаслідок якої відбулося повалення панування Османської імперії.

¹⁰ *Pinkerton R. Russia, or miscellaneous Observations on the past and present state of the Country and Its Inhabitants. London: Seeley & Sons, 1833. P. 259.*

авторів досить яскраво змальовано образ українського села. Так, Р. Лайелл, перебуваючи у с. Комарівка, зазначав: «Ми увійшли до нього з отарами й чередами, які належали селянам, що склалися з строкатого скупчення корів, телят, овець, кіз і особливо свиней. Ми були дуже потішені, побачивши малоросійських жінок, що вибігли зі своїх осель, кричали, били й відокремлювали свою частку худоби і розганяли їх по домівках»¹¹.

Едвард Мортон, описуючи село Чернігівщини, нотував, що двори селян мають «фруктові сади, які прилягають до зрубів із солом'яними дахами, котрі оштукатурюють і білять білим або жовтим». Мандрівник зазначав, що такі житла «приємні для ока англійця», оскільки вони подібні до тих, які споруджували у нього на батьківщині у давнину¹².

Порівняно з побаченим у російських губерніях цікавість іноземців викликали й конструктивні та етнографічні особливості українського житла. Наприклад, Р. Лайелл нотував, що: «малоросіяни мали вищу майстерність у спорудженні солом'яних дахів, ніж їхні сусіди росіяни»¹³. За його твердженням, українці демонстрували турботу і своєрідне мистецтво у спорудженні дахів. У той час як росіяни лише накидали на них соломи й закріплювали її за допомогою стовбурів молодих берез. Це призводило до того, що сніжною зимою або під час буревіїв значна частина російських сіл залишалася без дахів. Англієць мимоволі зафіксував і своєрідну ментальну різницю між двома народами. На прикладі будівництва житла він відмітив, що росіяни не здатні до навчання, оскільки зруйновані природними явищами дахи вони відновлювали у попередньому вигляді, і такі дії повторювалися з року в рік¹⁴.

Захоплення українським житлом демонстрував В. Макмайл. Він писав: «о п'ятій годині (ранку) зайшов до котеджу малоросіянина, який вирізняється атмосферою комфорту, легкості й порівняної заможності, яка є значно кращою за жалюгідність хатин, де ми зазвичай зупинялися з моменту нашого від'їзду з Москви ...»¹⁵.

Проте найбільше приваблював англійців міський простір. Особливо цікавими для мандрівників були Чернігів та Ніжин. Інтерес подорожуючих визначався історичним минулим населених пунктів або зовнішнім виглядом, який у розумінні європейця відповідав змісту терміна «місто».

Опис Чернігова залишив Едвард Мортон, який вказував на те, що це: «дуже давнє місто, яке має бути принаймні таким же старим, як Київ. Воно має собор (мурований у XI ст.), іншу дерев'яну церкву та монастир, всередині якого розташовано архієпископський палац, що складається з двох поверхів. Є у місті

---

¹¹ *Lyall R.* Travels in Russia, the Krimea, the Caucasus and Georgia. London: T. Cadell, 1825. Vol. 1. P. 70.

¹² *Morton E.* Travels in Russia, and a residence at St. Petersburg and Odessa, in the years 1827-1829. London: Longman, Rees, Orme, Brown, and Green, 1830. P. 138.

¹³ *Lyall R.* Travels in Russia, the Krimea, the Caucasus and Georgia. London: T. Cadell, 1825. Vol. 1. P.64.

¹⁴ Там само.

¹⁵ *McMichael W.* Journey from Moscow to Constantinople. London: John Murray, 1819. P. 38.

також два жіночих монастирі, вісім інших церков, школа і гімназія, які залежать від Харківського університету і у яких є професори математики, природничої історії, філософії та російської, латинської, німецької, французької мов. Чернігів, крім того, має кілька великих ринків; і тут постійно проживає архієпископ»¹⁶.

Ще одним містом, яке заслуговувало на увагу подорожуючих, був Ніжин. Роберт Лайєлл вважав його одним з найкращих українських міст. Описуючи свої враження від перебування у Ніжині він зазначав: «це повітове місто розташовувалося у сімдесяти чотирьох верстах на південний схід від Чернігова, на лівому березі річки Остер... Вулиці є численними й змішаними з багатьма великими садами, заповнений фруктовими деревами різних видів¹⁷. Деякі з будинків споруджено з дерева, але більшість з каменю, зовні їх було покрито глиною, замість штукатурки, орнаментовано дрібними шматочками цегли й побілено. Головна вулиця, на відміну від більшості імперських міст, надзвичайно вузька, і має досить європейський вигляд. Вона заставлена магазинами і переповнена людьми»¹⁸.

Не оминув увагою Ніжин і Р. Пінкертон. Він нотував: «Увечері ми приїхали в процвітаюче містечко Ніжин, розташоване на правому березі річки Остер. Це є одним з найкращих містечок Малоросії, яке містить приблизно 10 тис. жителів. Воно має фортецю, яка оточена земляним валом. Багато будинків є цегляними, добре збудованими. Тут п'ятнадцять церков і два монастирі»¹⁹.

Таким чином, у тревелогах англійських мандрівників увага зосереджувалася на кількох аспектах, пов'язаних з Чернігівщиною, зокрема – загальних описах природи, особливостях економічного розвитку, міському просторі, образі українського села. Стосовно чернігівських земель мандрівники вживають кілька назв: регіональну (адміністративну) – «уряд Чернігова»; загальні: історичну – «Україна», й імперську – «Малоросія». Поряд з тим, незалежно від країни походження, автори чітко відрізняють українців від росіян, акцентуючи увагу на мовних, етнографічних, антропологічних, ментальних відмінностях.

Список використаних джерел:

1. James J.T. Journal of a tour in Germany, Sweden, Russia, Poland; during the years 1813 and 1814. in two volumes. London: John Murray, 1817. Vol. 2. 435 p.
2. Lyall R. Travels in Russia, the Krimea, the Caucasus and Georgia. London: T. Cadell, 1825. Vol. 1. 560 p.
3. McMichael W. Journey from Moscow to Constantinople. London: John Murray, 1819. 272 p.
4. Morton E. Travels in Russia, and a residence at St. Petersburg and Odessa, in the years 1827-1829. London: Longman, Rees, Orme, Brown, and Green, 1830. 486 p.

---

¹⁶ Morton E. Travels in Russia, and a residence at St. Petersburg and Odessa, in the years 1827-1829. London: Longman, Rees, Orme, Brown, and Green, 1830. P. 137.

¹⁷ Lyall R. Travels in Russia, the Krimea, the Caucasus and Georgia. London: T. Cadell, 1825. Vol. 1. P. 70.

¹⁸ Там само. P. 71.

¹⁹ Pinkerton R. Russia, or miscellaneous Observations on the past and present state of the Country and Its Inhabitants. London: Seeley & Sons, 1833. P. 258.